

СРПСКО/ЈУГОСЛОВЕНСКА ДРЖАВОТВОРНА И РАЗБИРАСПАДНА ДИЛЕМА**

Небески идеали Југославије на тлу неуспеле заједнице

Сажетак

У раду аутор испитује и тумачи шта је у историјској стварности и менталним представама била Југославија. Полазећи од битних хронотопа југословенске државе, аутор тумачи настанке и нестанке разних историјских облика југословенске државе у 20. веку. При том се интерпретирају процеси конструкције, деструкције и деконструкције конкретних државних облика у разним историјским етапама. Образац тумачења и разумевања тих процеса аутор означава као разбierasпад који се одвијао у прожетости спољашње и унутрашње димензије разлагања државе. Будући да су са савременог становништа честе недоумице о историјском смислу југословенске државе, аутор је у контрафактуалном маниру претпоставио ситуације у којима југословенска држава није формирана. Исто тако, аутор се осврнуо и на однос српског политичког, економског, културног и војног интегративног капацитета и управљачког функционисања у односу на вишеструко територијално и демографско увећање које је у југословенску политичку заједницу унело многе супротности и противречности. Напошетку, аутор скицира одговор на питање да ли су савременици, као потомци творца

* Главни уредник часописа *Национални интерес*

** Овај рад је примљен 2. априла 2019. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 30. априла 2019. године.

Југославије, у политичком погледу обазривији и мудрији од своји предака.

Кључне речи: Србија, српске земље, српство, српска идеја, Југославија, југословенство, Балкан, стварање државе, разбираспад, постјугословенска ситуација

Увод: Шта је била и шта није била Југославија?

Можда је старија и дубља запитаност зашто је уопште била а не само шта је била Југославија? Али и пре на упит „зашто“ потребно је знати шта је и како доведено под знак питања. Како је, уосталом, представљана у свету и како се изнутра самопредстављала и доживљавала југословенска заједница? Једнозначно или вишезначно, проблемски и дилематично као: намера или случајност; лакомислена непромишљеност или свесна тежња; слободни избор или изнудица; коначно пронађено решење или непоправљива грешка; истинита воља или заблуда и лаж; искрена жеља или обмана?

Да ли је Југославија као држава, друштво и култура била отелотворење оптималног политичког добра или неизбежног зла? Је ли Југославија била лукава превара, ирационални усуд и подмукло опоручено проклетство пропалих империја? Да ли је Југославија била стварна стварност или стварност привиђења? Како је Југославија отклањала невоље са којима се суочавала и савладавала тешкоће у које је западала? Да ли је Југославија била хронополитички орочена и геополитички проблематична или контекстуални део решења балканског проблема? Зашто је Југославија доживела слом у регионалном облику глобалне катастрофе и трагедије у последњој деценији прошлог века? Ко је хтео да одржи и сачува Југославију, а ко да је упропасти и уништи?

Много је и све више питања, али и недоумица чему сва ова питања после свега што се догодило? Очигледно је да и данас постоји мноштво побуда и мотива, па и неослабљених интереса за промишљање феномена Југославије. Изгледа да се у равни тумачења то догађа са оним крупним историјским

и политичким творевинама које су својевремено имале велики значаја и чије трајање је брутално окончано. Када нешто, што је грађено са изреченим намерама трпелјиве међунационалне политичке заједнице, доживи фатални неуспех, са разлогом се умножавају прва и последња питања сврхе и смисла државног здања које је извесно време трајало, а онда се у хуци сецесионих ратова разрушило и нестало са историјске позорнице.

Евентуални одговори на та питања у овом часу нису безначајни јер су, наводно, окаснели и тиме безутицајни, напротив. Одговори на њих су потребни јер разорни учиници југословенског дебакла још увек нису минули, што упућује на актуелност дијалога и дебата о појави Југославије чак и више деценија по његовом нестанку.

Хтели не хтели, још увек прожети различитим емоцијама, народи и републике некадашње југословенске федерације налазе се у пост-југословенском времену на пост-југословенском простору. Застарело и у овом часу неупотребљиво име Југославије замењено је показним и укрупњавајућим техничким терминима: *екс-југословенски простор*, *суседски простор*, *економски простор*, *културни простор*, *земље бивше Југославије*, *постјугословенске државе*, *Југо-сфера*, *европски Југоисток*, *Балкан*, *Западни Балкан*, *блиски-блиски Исток*, *регион (јадрански, средњебалкански, панонски, алпски)*, *регија*, *окружење* и сл.

Наведени термини указују колико на реалност југословенске отсућности, толико и на одусућну присутност фантома Југославије. Краткотрајни геополитички вакуум десуверенизоване моћи, који је настао ратном сецесијом друге Југославије, брзо је испуњен новоствореним државама и евроамеричком интервенцијом на разбијеном и потом разложеном простору. Атомизовање некадашње Југославије било је прожето дејугославизовањем и вестернизовањем њеног државног простора. У новонасталим државама је радикално промењена је геополитичка семантика. Непосредни југословенски означитељи су укинати да би у спољнополитичком, дипломатском и геополитичком дискурсу, осим назива нових држава, у употребу ушли асоцијативни, потсетни, збирни, и само на изглед неутрални географски називи.

Ослоњено на умножавање државних адреса, преименовано просторно стање ишчезле целине није у потпуности заклонило југословенску прошлост насталих држава. Она и даље активно постоји чак и против воље да се заташка или заборави. Одатле се постјугословенска фантоматика ишчитава вишеструко и противречно: као неотклоњена опасност од повратка на старо; као тежња или жеља да се то старо поврати, и; као констатација или резигнација над неповратношћу историје. Осећаји у утисицима југословенског указања су прилично нејасни и помешани.

Виђења и привиђења Југославије догађају се у свакодневном економском, културном и политичком животу. Поредбено присећање на Југославију користи се у легитимизовању али и делигитимизовању постјугословенског искуства. У савременим транзиционим приликама Југославија се истиче час као позитиван час као негативан пример успона и падова у свету живота. Сећање на Југославију део је културе памћења али и политичке културе у ширем и ужем смислу. Југославија се, наиме, доживљава као дефинитивна прошлост која је напуштена и одбачена, али и презентно, као (дис)функционални реликт од кога се нисмо опростили у савременом добу.

1. Југословенски хронотопи и телеологије

Југославија је стално имала проблеме са својим местом и положајем на европском простору Балкана у историјским времену у коме је трајала. Зато је тумачење и разумевање времена и простора Југославије неопходно да би се дубље схватила њена историјска судбина. А схватање хронотопа Југославије је неопходо ради схватања хронотопа зајугословенске и постјугословенске Србије, српског простора и Срба на Балкану у целини.

Иако је са тачке гледишта усмерене ка хоризонту разумевања појаве Југославије неопходно, тумачење је посебно проблематично. Интерпретативно клатно се њише између крајњих тачака максималне негације и опрезне афирмације онога шта је Југославија била и шта је представљала у животу групе сличних народа под збирним називом *Јужни Словени*

у, како се показало, привременој заједници.¹ Зато је осим просторне одређености полититичких појава потребно имати у виду и одређења временских секвенци у њиховом постојању. Иако су географија и историја блиско повезане, оне често изазивају територијалне и историјске неспоразуме. Тим више што се Југославија свакако није исказивала у идентичним просторно/временским значењима свим јужнословенским етницима, народима, нацијама и верским и језичким групама. Интерпретативни неспоразуми се указују већ око оцене узрока и разлога стварања Југославије а онда, можда и жешћи, јер се догађало у скоријем времену, и око узрока и разлога њеног насилног разлагања.

Иако се живот сукцесивних и разноимених Југославија може посматрати у континуитету од 1918. до 1991, односно 2006. године, ипак је потребно диференцирање марканантних периода који се испољавају у историјским облицима различитих хронотопа.

На тај начин истраживања и тумачења Југославије могуће је детаљније и свакако разложније оријентисати на:

- 0/ Нулти хронотоп у времену и на простору пре почетка Првог светског рата – у времену наговештаја и припрема стварања Југославије (до почетка рата јула 1914);²
- 1/ први хронотоп – у првом ратном раздобљу током Првог светског рата – у времену отпора, привременог пораза и васкрса Србије (1914-1918);³
- 2/ други хронотоп – у првом мирнодопском разбољу између два светска рата – током трајања прве Југославије (1918-1941);

1 Свако ко се родио 1918. у години настанака прве Југославије, без обзира да ли је то очекивао и томе се надао, могао је у оквирима статистички очекиваног трајања сопственог живота да дочека њен нестанак 1991. године! Потпуна Југославија је, наимае, таман толико постојала.

2 О томе, видети контрафактуални сценарио: Antić Čedomir, glava „Srbija bez Prvog svetskog rata i albanske golgote“, str. 80-84, u Marković J. Predrag, Marković J. Predrag, Antić Čedomir, *Alternativna istorija Srbije*, Nedeljnik, Beograd, 2016.

3 О томе, видети, такође, контрафактулане сценарије; Marković J. Predrag, poglavlje „Scenario 1: Austrougarska napada samu Srbiju 1908. ili 1913, наведено дело, str. 84-85, и „Scenario 2: Srbija kapitulira i sklapa separatni mir 1916. ili 1917.“, наведено дело, str. 85-86.

- 3/ трећи хронотоп – у другом ратном раздобљу, током Другог светског рата – у времену поделе и окупације прве Југославије (1941-1945);
- 4/ четврти хронотоп – у другом мирнодопском раздобљу, после Другог светског рата – у времену трајања Титове и посттитоистичке Југославије (1945-1991);
- 5/ пети хронотоп – у трећем ратном раздобљу југословенских сецесионих ратова – у времену разбираспада друге Југославије и настанка треће Југославије (1991-1995);⁴
- 6/ шести хронотоп – наизменично треће мирнодопско и четврто ратно раздобље - од завршетка југословенских сецесионих ратова (1995), преко агресије НАТО на СРЈ и окупације КиМ (1999),⁵ до разлагања СРЈ, односно ДЗСЦГ (2003-2006).

После свих препознатих и одређених југословенских хронотопа, и њихових етапа, фаза и периода, за разматрање је остао само постјугословенски српски простор на коме су Србија, Република Српска и Црна Гора.⁶

Настанак и трајање Југославије је са пројугословенског становишта циљности, сврховитости и смисла истовремено је тумачено на два, односно три сукцесивна хронополитичка, односно телеолошка начина:

1/ Предјугословенска телеологија

Први начин се односио време пре Југославије и обухватао је претходну што значи дојугословенску историјску трасу. Са

4 Вlado Стругар је 1992. размишљао о саставу треће југословенске државе: „Намах се указују два обрасца могуће унутарње саставности државе. Први је у томе да смањену Југославију сачињавају федералне јединице које већ постоје: Србија и Црна Гора, Босна и Хрешеговина, српске крајине и још која област. По другом обрасцу препоручује се да Југославија постане – како се данас често спомиње – држава регија...“ Стругар Вlado, *Југославија на стрмини Европе*, глава „Југосалавија – својина српства“, стр. 557, Просвета, Београд, 2014.

5 Di Gracija Brađo, *Zašto je NATO bombardovao Srbiju 1999?* глава „Humanitarno bombardovanje“, стр. 90-93, Albatros plus, Beograd, 2017.

6 О томе, опширније Кнежевић Милош, „Разумевање у паноптикуму Великог рата – осврт на тумачење ратне прошлости Србије у историјском и политичком искуству“, глава „Подразумевање просторно-временског оквира stoleћа“, стр. 322-348, чланак у зборнику *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, уредници Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, Институт за политичке студије, Београд, 2015.

пројугословенског становишта на тој траси се испољавала телеологија цивилизацијског напредовања и развоја Јужних Словена до финалног стадијума зрења у заједничкој држави. У хронополитичком интервалу пре настанка Југославије идеолошки је пројектована ситуација равномерних и подједанаких појединачних јужнословенских тежњи ка ослобађању уласком у југословенску политичку заједницу. При овом тумачењу Јужни Словени се у себи својственим историјским ходовима, разним брзинама напредовали ка Југославији. Заједничка држава је тиме тумачена као ослобађајућа и напредна цивилизацијска творевина. У њој су Јужни Словени есхатолошки добили управо оно чему су тежили. Народи и нације које су и пре Југославије постојале у њој су потврдиле своја национална бића а верске, језичке и етничке групе са етонационалним потенцијалима и амбицијама чекале су погодније прилике за достизање крајњих циљева. На ову интерпретацију надовезује се следећа;

2/ Југословенска телеологија

За разлику од претходне хронополитичке фазе, југословенска телеологија деловала је у историјским епохама настанка, трајања и привремених нестанака Југославије. Она је у току југословенског постојања мењала опсеге и домете, садржаје и облике. Југодловенство је обележавало различите етносе, народе, нације, те верске и политичке групације. Смисао и сврха као и југословенска путања у будућности, чак и када су прихватани у општим контурама, поимани су различито. Најважнији су свакако били српски и хрватски концепти југословенства. Историчар Душан Батаковић је одредио разлике између та два најважнија схватања интеграција. „Српски концепт југословенства био је, стога, мешавина српске варијанте јакобинизма и доследног праћења порука европских интеграција. Насупрот њему стајао је верски прозелитизам, обележен културном аверзијом и цивилизацијском нетрпељивошћу, ширеном у садејству клерикалних струја у Бечу и Ватикану.“⁷

Ретроспективно, презентно и перспективно димензионирана, југословенска телеологија заснивала се

⁷ Видети: Батаковић Душан, *Златна нит постојања*, глава „Српство, југословенство и европско искуство“, поглавље „Препреке и отпори“, стр. 163, *Catena mundi*, Београд, 2018.

на идеји југословенства и југословенског јединства у једној и заједничкој држави.⁸ Но, као што је речено, Срби су Југославију доживљавали као интегрисану наднационалну и државну самосврху, док су Хрвати били на становишту засебне верске и националне интеграције која је задирала у српске православне просторе. На делу је био непомирљиви сукоб културно-цивилизацијских и верско-црквених телоса, односно политичких телеологија; једне унутрашње либералне и пијемонтистичке, и друге поунутарњење спољашње, засноване на конзервативизму, верској мисији и прозелитизму.

Историчар Душан Батаковић сматра да је уклопљивост српског и југословенског становишта о уједињењу могла да буде препозната само на либералној платформи једног крила далматинске интелигенције међу Хрватима напојним слободоумним идејама италијанског пијемонтизма, али не и међу Хрватима задојеним средњеевропским идејама Аустроугарске. „Сви потоњи неспоразуми Срба са другом југословенским народима у заједничкој држави произишавали су из различитих поимања државе: она је код Срба, једном кад је национално уједињење постигнуто, имало значајну превагу над нацијом.“⁹

Пошто је стварањем заједничке државе достигнута финална тачка предјугословенских националних и државних тежњи, у новој политичкој заједници предстојало је употпуњавање и јачање националних ентитета. С почетка су признавана само три народа – Срби, Хрвати и Словенци – да би потом они краљевом вољом и октроисаним Уставом из 1931. били означени као три разноимена „племена“ једног и јединственог народа – Југословени.

Пошто је унитарни концепт интегралног југословенства убрзо пропао, после грађанског рата и револуције (1941-1945)

8 Милош Црњански је 1932., само девет година пре априлског слома Краљевине Југославије, са увереношћу у трајност државе и слогу Срба и Хрвата писао: „Нашем народу, 85% нашег народа, од Птуја до Охрида, после турских столећа уопште, и није било потребно неко нарочито спремање за јединство. Туђинштина и словенштина биле су свесне супротности за нашег сељака од вајакда. Неумитном стрпљившоћу он је чекао судбоносна времена. Ратови са Турцима створили су велику мешавину Срба и Хрвата коју ништа више и никада, не може разделити.“ Црњански Милош, *О национализму и српском становишту*, глава „Народ на дан Уједињења“, стр. 246, Catena mundi, Београд, 2014.

9 Видети: Батаковић Душан, *Златна нит постојања*, глава „Српство, југословенство и европско искуство“, поглавље „Препрек и отпори“, стр. 163, Catena mundi, Београд, 2018.

национално питање у обновљеној Југославији решавано је на класној и интерационалистичкој основи. Тако су у комунистичком периоду „старим народима“ придодати „нови народи“. Компартијским декретима и уставним одредбама озваничене су етногенезе етничких и верских група које су преобразене у нове југословенске нације. Југославија је била „породилиште народа и народности“. Југословенска компартија је одређивала општи смер и посебне токове федералног државног и одвојених националних развоја. Важан аспект националног живота Срба састојао се у подлегању систематичном денационализовању. Историчар Василије Крестић пише: „Југословенска идеја и политика, и Југославија као држава, тако су постале подесан инструмент за расрбљивање, лако отпадање до српског корена и стабла, али и брзо утапање у неко друго национално ткиво, посебно хрватско и муслиманско.“¹⁰

По пројугословенској телеологији у монархистичкој и комунистичкој форми, Југославија је била крајња тачка, исходиште јужнословенских тежњи. Изнетом ставу може се, додуше, ставити озбиљан приговор потсећањем да југословенска комунистичка партија на свом трећем по реду тзв. Дрезденском конгресу, одржаном 12. новембра 1928, заузела становиште о револуционарној потреби разбијања Југославије ради стварања више мањих комунистичких, тј. совјетских република. Те републике су одлукама АВНОЈ-а из 1943, одиста и створне 1945. да би се после успешних сецесионих ратова 1991-1995. године осамосталиле у рестаурисаним капиталистичким облицима.¹¹ Како год, на основу пројугословенске телеологије владало је мишљење да су Јужни Словени пошто су ушли у Југославију стекли снажније позиције и подеснија средства за остварење појединачних циљева. Повратак на старо предјугословенско стање третиран је као назадовање, регресија на превазиђене историјске форме. Са југоцентричне тачке гледишта, финални циљ више није пројектован као стварање већ као пуно остварење сврхе и

10 Видети: Крестић Василије, „О интеграцији и дезинтеграцији српског народа“, стр. 43, у *Српско питање данас. Други конгрес српских интелектуалаца*, Београд, 1994.

11 О томе, више: Јовић Борисав, *Како су Срби изгубили век. Трагична судбина Срба у заједничкој држави*, глава „Дрезденски конгрес комунистичке партије Југославије“, стр. 31-33, Службени гласник, Београд, 2016.

смисла јужнословенске заједнице, заправо одржања и развоја југословенског друштва и државе *ad infinitum*;

3/ Постјугословенска телологија

Као образац тумачења ситуације постјугословенска телеологија заснива се на чињеници прекида и неважења југословенске интерпретативне телеологије. Југословенска траса је измењена сплетом јужнословенских траса политичких развоја. Нова ситуација се идеолошки рефлектује и у савременим историографским разматрањима. У ствари, она их у овом времену, као подразумевајућа идеолошка и политичка матрица, конституише. У сасвим супротно грађеном обрасцу Југославија се тумачи као транзитно пролазиште јужнословенских нација и нужно примљено зло које није имало оправдање у сопственом телосу који би садржао било какав финални циљ. По извесним тумачима у Југославији је било немогуће достићи пуноћу националног бивства зато је било потребно ослободити се њених осујећивања и сузбијања.

По овом обрасцу Југославија није била сигурно уточиште него неугодни простор централизоване великосрпске доминације и хегемонизма, укратко, фамозна „тамница народа“. Уместо да је снажила народе и народности, унитарна Југославија је слабила националне аспирације и успоравала еманципацију јужнословенских народа. Зато се сврха одвајања нација и република од Југославије, по овом телеолошком обрасцу, садржала у омогућавању и успостављању живота у сопственој националној држави уместо Југославије. Критичари ове концепције смтрају да је агенс деструкције мултинационалне Југославије идеолошки разнолики национализам.¹² Напослетку, постјугословенска рестаурација националних ентитета тумачи се као курс напредовања на траси развоја националних држава *ad infinitum*.

12 Историчарка Оливера Милосављевић сматра да су разлике између традиционалног, демократског, и комунистичког национализма реторичке природе, јер су им идеологије и крајњи циљеви исти. „Етнос и територија су у његовој сржи а разлика је у објашњењу и покрићу. И док ‘традиционални’ национализам ове захтеве објашњава вековним сновима, ‘демократски’ природним правом, а ‘комунистички’ освешћењем од наметнутих заблуда могућности заједничког живота, крајњи циљ окупљање етноса, раздвајање од других и присвајање што је могуће већег простора, свима су заједнички.“ Milosavljević Olivera, „Ideologija ili Jugoslavija“, str. 334, *Stvaranje i razaranje Jugoslavije*, Društvo za istinu o antifašističkoj i narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji, Beograd, 1996.

2. Настанци и нестаници Југославија

Сецесија 90-их година прошлог века се дешавала у Југославији и због Југославије, али и поради Југославији супротних интереса појединачних вођстава нација и република, којима та земља и држава није могла да удовољи. Тачније, можда је некако и у понечему могла, али само уз сагласну промену облика и садржаја политичке заједнице.

У кратком посттитоистичком периоду (1980-1987) реформе социоекономског система нису праћене реформама политичког и државног система. Авнојски комунистички федерализам примењиван је статично и конзервативно, те није дозвољавао скретање са „Титовог курса“. Пометњу је унела Титова смрт, сумрак првоборачке геронтократије а потом и европски слом комунизма. У оквирима важећег титоистичко-кардељистичког система односа у другој Југославији, са српске тачке гледишта било је потребно променити троделни састав и подређену федералну улогу Србије. Препрека томе је био Устав СФРЈ из 1974. године.¹³

Са тачака гледишта других република дотадашњи систем у погледу уставног положаја Србије нипошто није смео да се мења, под претњом републичког разлаза. Федерација је у кризи изгубила значај средишта политичке, државно-партијске моћи да би се постепено сводила на лабаву асоцијацију и, напоскон, само на оно што се републичка вођства договоре. А она више нису могла ни око чега да се договоре. Пре ексалације сецесије владала је парализа федерације.¹⁴ Према политичким интересима изгледало је да Југославије и има и нема.

Зато није згорег поновити: ако је прва Југославија створена српским ослободилачким и ујединитељским напором на хаотизованом и атаксичном тлу срушених империја,

13 О томе, детаљније у: Јовић Борисав, *Како су Срби изгубили век. Трагична судбина Срба у заједничкој држави*, део „Уставна решења“, глава „Титове директиве за израду Устава СФРЈ из 1974. године“, стр. 43-44, „Смишљене одредбе Устава СФРЈ из 1974. године“, стр. 44-45, „Пут у међунационални рат“, стр. 45-47, Службени гласник, Београд, 2016.

14 О томе: Stojanović Svetozar, *Propast komunizma i razbijanje Jugoslavije*, poglavlje „Od paralizovanja do rasturanja države“, str. 64-70, „Filip Višnjić“, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1995. О томе, такође: Булајић Милан, *Разбијање југословенске државе 1991/1992 – злочин против мира, Одговорност Ватикана и Немачке*, глава „Блокада савезних органа – разбијања југословенске државе“, стр. 252-256, СКЗ, Београд 1994.

последња потпуна Југославија (СФРЈ) разложена је упркос српском интегралистичком напору, у хаотичном времену рушења источноевропског комунизма и неспремности несрпских републичких политикратија да је одбране и одрже. Антимперијални политички и антикомунистички идеолошки узроци су учинили су своје, како у настанку тако и у нестанку Југославије.

Напоследку, у интерпретативним интенцијама који извиру из предрасудног мишљења и предразумевања нестанка Југославије, потребно је имати у виду једну значајну зачкољицу. Она се тиче избора између две отсечно различите и супротне интерпретације нестанка, то јест разорних процеса разбијања и распадања Југославије:

1/ Разбијање Југославије

Иако разбијање може бити извршено изнутра и споља, уобичајно је да се као последица разбијања неке ствари, бића или појаве подразумева спољашње разорно дејство. То дејство може бити случајно или изазвано краткорочним стицајем околности, али и дугорочно планирано, инсценирано, разрађивано у документима, најчешће сценаријима разбијања и уништења неке политичке појаве. По великом броју истраживача и тумача јужнословенских ратова 90-их Југославија је била предмет различитих сценарија разбијања.¹⁵ У том смислу, у политичком и политиколошком дискурсу разбијање Југославије може се, претежно или у потпуности, разумети као последица деловања спољашњих, тј. иностраних чинилаца.¹⁶

Уколико се у предразумевању и пре тумачења емпиријских токова усвоји образац разбијања Југославије, занемарају се унутрашњи актери сецесионе деструкције. Сваљивањем одговорности и кривице на спољашњи, тј. инострани фактор, акценат се ставља на политику спољашњег мешања и дубоки продор у унутрашње југословенске односе, затим

15 О томе: Булајић Милан, *Разбијање југословенске државе 1991/1992 – злочин против мира, Одговорност Ватикана и Њемачке*, глава „Сценарио разбијања југословенске државе“, стр. 62-90, СКЗ, Београд 1994.

16 О томе, више: Mamula Branko, *Slučaj Jugoslavije*, глава „Strani faktor u razbijanju Jugoslavije“, стр. 327, Dan graf i Plus, Београд, 2014. О томе, такође: Bakić Jovo, *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*, глава „Spoljni činilac kao dovoljan uslov nestanka Jugoslavije“, стр. 89-105, Službeni glasnik, Београд, 2011.

интернационализацију кризе,¹⁷ потом интервенционизам и, најзад, отворену западну агресију против Југославије, која је резултирала окупацијом КиМ, разбијањем савеза Србије и Црне Горе и укидањем имена Југославије. Ма колико наведено било тачно, а углавном јесте, то ипак није довољно. Примењени интерпретативни образац разбијања Југославије у први план истиче свеузрочност спољашњих геополитичких интереса, мотива и разлога.¹⁸

Тиме остају необјашњени проблеми настали сукобом југословенских политократија, њихов сепаратизам и изнутра успела сецесија. На сличан начин из аналитичког видокруга измичу проблеми политичког плурализма, ауторитаризма, самовоље лидера, обеснажене демократије, резидуалног комунизма, те његових идеолошких и соцоекономских форми. Уједно, образац разбијања Југославије не објашњава довољно унутрашњу слабост и негативне ефекте јужнословенских сецесионих и инденпендентистичких покрета. Напослетку по овом обрасцу тумачења се чини као да је структура југословенске моћи била довољно јака, али је ипак разбијена неодољивим дејством спољашње надмоћне силе;

2/ Распадање Југославије

Каузалитет и детерминација распада и распадања улазују на унутрашње ралоге урушавања и нестанка одређене политичке структуре, организације, организма, бића. Интерпретативна пажња се усмерава на крхкост и слабост, те неодрживости политичке појаве у фази аутодеструкције. Губљење унутрашње целисходности, сврхе и смисла државне творевине воде у њено унутрашње растакање, сецесиону пропаст која исказује надмоћ претензија оцеловљења саставних делова над државном целином.

Аутор ових редова је у другој години сецесије, далеке 1992. набројао низ интерпретативних могућности отпочетог разлагања југословенске државе. Тада су приказани фактори

17 О томе: Булајић Милан, *Разбијање југословенске државе 1991/1992 – злочин против мира, Одговорност Ватикана и Њемачке*, глава „Интернационализација – оквир сценарија за разбијање југословенске државе“, стр. 236-240, СКЗ, Београд 1994.

18 Пример претежности спољашњег (разбијачког) приступа даје Борисав Јовић. Видети: *Како су Срби изгубили век. Трагична судбина Срба у заједничкој држави*, глава „Српска судбина у туђим рукама“, стр. 80-83, Службени гласник, Београд, 2016.

могуће парадигме коначног распада југословенске заједнице: политички, идеолошки, културно-цивилизацијски, религијско-црквени, национални, етно-психолошки, биолошко-расни, индивидуално-психолошки, психијатријски, криминални, криптополитички, економско-социјални, историјски, митски и медијски.¹⁹ У каснијим истраживањима аутор је покушао да изгради интерпретативну позицију мултикаузалног разбираспада друге Југославије.

Мана обрасаца распада и распадања је у лако видљивом занемаривању регионалног и глобалног контекста, као и већине деструктивних утицаја који долазе са стране. Уколико се у предразумевању и пре тумачења усвоји образац распадања Југославије, умањују се учинци деловања спољашњих актера сецесионе деструкције. Или, уколико се и уважава спољашње разорно дејство по неког од њих, то се чини само делимично уз становиште да је пресудно оно унутрашње дејство које може бити јаче чак и од извеснох спољашњих настојања на одржању међунационалне и државне целине.

Придавањем и сваљивањем одговорности и кривице на унутрашњи фактор, акценат се ставља на разорну унутрашњу, пре свега националну политику која довела до урушавања и распадања сложене федералне државе.²⁰ Примењени интерпретативни образац распадања Југославије у први план истиче повремено или стално поремећене међунационалне односе, борбу за превласт политичких групација, сукоб лидера, дефицит демократије, неспремност политичких олигархија да предузму потребне реформе уставног, политичког и економског система итд.

Иако уместо појмова „распадање“ или „урушавање“ користи појам (унутрашњег) „разбијања“, тумачење војног

19 О томе: Кнежевић Милош, *Парадигма распада. Разлагање државе у огледалу утрочности*, глава „Парадигма распада југословенске заједнице“, стр. 44-69. ИПС, Београд, 2009. Реч је о тексту реферата „Парадигма распада југословенске заједнице - Нови светски поредак и словенска цивилизација“, који је поднет на научном скупу у Тршићу у организацији Academia Nova, 6. априла 1992. Године.

20 О томе: Бакић Јово, *Југославија: разарање и његови тумачи*, глава „Национализам као главни чинилац гаспада Југославије“, стр. 321-329, *Службени гласник*, Београд, 2011. И Борисав Јовић – као један од активних учесника процеса - уважава и описује унутрашњу димензију саморазградње тј. распадања заједничке државе, Видети: Јовић Борисав, *Како су Срби изгубили век. Трагична судбина Срба у заједничкој држави*, глава „Унутрашње околности“, стр. 78-80, *Службени гласник*, Београд, 2016.

историчара Светозара Ора најбоље илуструју тај тип разумевања деструкције Југославије. „Сви извори говоре да су унутрашњи фактори били иницијатори и носиоци (оружаног) разбијања Југославије (а не спољни), с тим да се поставља само питање степена више или мање одговорности (или неодговорности) унутрашњих чинилаца за сулуди рат који је гурнуо југословенске грађане и народе у невиђену трагедију... сви извори свједоче да спољни фактори нису иницирали ни водили нити били судионици разбијања Југославије, већ напротив: више су се ангажовали, посебно у овој фази, да се рат обустави и траже ријешења преговорима заинтересираних страна... Вриједи потсетити да су од 25. јуна 1991. године, када је започело насилно растурање Југославије, деструктивну иницијативу имали (држали) унутрашњи фактори, а смирујућу спољни.“²¹

У предоченом претежном па искључивом унутрашњем приступу остају необјашњени проблеми глобалних и регионалних интереса великих сила, те бројни геоекономски и геополитички мотиви разбијања Југославије. На сличан начин из аналитичког видокруга измичу иначе упадљиви проблеми историјског ревизионизма и политичког реваншизма, тако да се гради утисак да посттитоистичка Југославија никоме споља није сметала већ да се сама од себе изнутра урушила. Уједно, образац распадања Југославије не објашњава довољно негативне ефекте спољашњих подстрекивања и подршки јужнословенским сецесионистима. Напослетку се чини као да структура југословенске моћи није била довољно јака, па се обрушила под неодољивим дејством унутрашњих злочестих сила. Тиме се одговорност и кривица за насилно разлагање приписује антагонизованим унутрашњем чиниоцима, чиме се амнестирају спољашњи чиниоци пропасти Југославије.

3. Разбираспадна дијалектика

Изумљена кованица *разбираспад* означава двоструки процес државне деструкције. Она указује на обе разорне димензије: спољашњег разбијања и унутрашњег распадања.

21 Oro Svetozar, „O ulozji spoljnog i unutrašnjeg faktora u razbijanju SFRJ“, str. 261, u *Svaranje i razaranje Jugoslavije*, Društvo za istinu o antifašističkoj i narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji, Beograd, 1996.

Тиме се већ у креирању и употреби неологизма елиминише искључиво обележавање деструкције југословенске државе само као једног или другог типа узрочности, тј. процеса и усваја полидетерминизам.²²

Слично начелно диференцирање димензија и актера може се применити и на процес стварања Југославије. Реч је, у ствари, о интерпретативном истицању претежности спољашњих или унутрашњих фактора рађања, живота и умирања Југославије у разним ситуацијама двадесетовековног контекста. С обзиром на придавање значаја и истицања преваге фактора тумачења се врше у разним правцима. При анализи начина настанка Југославије уочљиво је неколико интерпретативних ситуација:

1/ Превага спољашњег чиниоца при стварању и обнови Југославије

Спољашњи чинилац или страни фактор настанка Југославије често се истиче као пресудан формативни агенс њеног одржања али и рушења. Такво становиште садржи уверење да Југославија никада не би ни настала искључиво жељом и тежњом српског и других јужнословенских народа, да се за ту творевину при крају и окончању Првог светског није заузела победничка страна сила Антанте. По рушењу две империје које су се више векова граничиле и сукобљавале на јужнословенском Балкану краткотрајни геополитички бездржавни вакуум било је потребно попунити извесном државном творевином која би величином представљала фактор осујећивања рестаурације несталих царстава и њихових амбициозних настављача. Претпостављало се а можда и веровало да би таква држава могла да буде управо Југославија предвођена Србијом. Без Србије, наравно, таква јужнословенска држава не би имала геополитичку сврху нити би могла да буде састављена. Но, исто тако, ни подељени и неповезани словеначки и хрватски енички простори нису могли да буду обликовани као одрживе националне државе. Приказом тумачења у коме се инсистира на најснажнијој дејственој снази

22 О томе, детаљније: О томе: Кнежевић Милош, *Парадигма распада. Разлагање државе у огледалу узрочности*, глава „Разбијање, распадање, разбираспад“, стр. 217-220, Институт за политичке студије, Београд, 2009. Од истог аутора, такође: *Призма геополитике. Геополитичка димензија националног идентитета*, глава „Разбираспад и нестанак“, стр. 298-299, Институт за политичке студије, Београд, 2013.

склопа спољашњих узрока стварања и одржања Југославије, омогућује се следећи корак у тумачењу последење фазе, њеног дефинитивног разарања;

2/ Превага формативног фатализма

Тако се на скоро једновековној раздаљини од примарног импулса формирања, на стрмоглавом крају историјског лука помала само на изглед симетрични секундарни импулс расформирања сложене јужнословенске државе. Помало фаталистички, и у конструктивним и у деструктивном чину значај воље српског и других јужнословенских народа се не тумачи више од занемарљивог и незнатног, пасивног, такорећи објектног материјала историје. Југославија је настала као „досетка“, импровизоријум најмање лошег решења које већ у тренутку наметања није имало никаквог изгледа на успех. Једноставно речено, Југославија је представљала усуд и судбину која се, бар за извесно време није могла избећи. Такав фаталистички приступ у тумачењу стварања Југославије деловањем „више силе“, међутим, није једини па чак ни доминантан;

3/ Превага српске тежње стварања Југославије

У савременој историографији је више заступљено супротно становиште, да су прву Југославију, пре свих и више од свих, у ослободилачком напору својим рукама створили Србија и српски народ, уз значајан подстрек и помоћ савезника. Улазак српске државе у југословенску државу и југословенско преобликовање Србије тумачи се као судбинско повезивање и урастање мање у већу и сложенију државну творевину. Одустанак Србије од могућности увећања и одређења сопствене националне државе на пространијој територији, зарад ступања у политичку заједницу са другим Јужним Словенима, тумачи се као доброхотно подређивање нужној и трансцендентној историјској потреби.

Настанак прве Југославије био је неспоран али трагичан плод крајњег српског напрезања. Исцрпљујућа епопеја стварања Југоославије је, на жалост, изазвала растварање Србије и њено демографско слабљење од кога се она неће опоравити читав један век. При овом тумачењу, као првенствено заслужни актер

јужнословенског ослобођења и уједињења, у пуној мери се истиче српски чинилац. Тиме се заступа становиште супротно некадашњим нивелишућим и симетричарским схватањима о подједнаким доприносима стварања Југославије, насталим заједничким напором свих народа и народа и народности; и оних који су се идеолошки и политички супротстављали идеји јужнословенског јединства; па чак и оних који су се са оружјем у рукама борили против уједињења у заједничку државу.

Пројугословенски усмерени делови српских елита су се са муком опраштали од идеолошке инерције пројугословенског симетризма чак и када је бруталана сецесиона асиметрија 90-их указивала на излишност усиљеног и вештачког изједначавања. Ни тада, као ни данас, одређени интелектуални и политички кругови нису одустајали од „политичке естетике“ производње симетрија Срба и осталих, чак и у односима интегралиста и сецесиониста. Идеолошка продукција политичких симетрија у постсецесионим етапама у којима оне више нису могле да се натурају мимо реалности, кад-тад је морала да се прекине. И прекинута је.

Очито да је најтеже расправљати о неутврђеним узроцима неке појаве и детерминацијама које су уследиле. Југославија није била једноузрочна или неузрочна, нити неразложна или безразложна социјална, културна и политичка појава. Да је Југославија настала као ненамеравани и случајани историјски прозвод, или да није имала претходну српску, јужнословенску мотивацију или европски интерес, изгледало би као да је југословенски феномен несмотрена историјска грешка, подбачај лишен елементарног смисла.

Но, и поред савремених хиперкритичких одиоза и југофобија тешко је доказати да су настанак, постојање и нестанак Југославије били подједнако бесмислени. И то се, додуше, може тврдити и доказивати, чак са обилном аргументацијом. Али, тешко је порећи да је у прошловековном животу Југославије било и прихватљивих чак и успешних периода, у много чему успешнијих од транзиционих „постигнућа“ њених разложених и осамостаљених делова.

4. Шта би било да Југославија никада није створена?

Шта би било да се згодило нешто друго а не Југославија и све оно што се изван сваке сумње југословенски догодило? Или, шта би било да није било оно што се догодило у Југославији и са Југославијом? Иако се прошлост не зна у потпуности, нити ће се икада поуздано знати, и о њој се, после свега, ипак може мислити. Свеједно, приликом хипотетичког и кондиционалног промишљања српске и југословенске прошлости оно што је за уважавање јесте неспутана мисаона слобода, имагинирање валидности искоришћених и неискоришћених гео/политичких прилика. Имагинација те врсте поготову је потребна када се после очигледног епохалног неуспеха неке државе накнадно испоставља билансно питање њеног разлога, сврхе и смисла. Тада се не рађа само недоумица око тачног узрока њеног неуспеха, него и дилема да ли је та творевина уопште требала да буде створена?

Нарасло чуђење над њеним настанак, трајањем и нестанком очекивани је део опште политичке запитности која се као тмурни облак наднела над политичком историјом Јужних Словена. То је повест у којој се приповеда да су Јужни Словени најпре здружени у заједничку државу а онда безобзирно раздружени, и то на ружан начин, у бруталном сецесионом рату, уз охоло стране уплитање и мешетарење.

Иако је приметан временски и просторно ограничени континуитет југословенског феномена, тешко је превидети сукцесију историјских варијетета Југославије. Посматрано са временске и емотивне дистанце, југословенска наизменичност је наликовала лавиринтској потрази, те усиљеној селекцији и наметању (не)подесних државних облика. Реч је о појавној множини у једнини и једнини у множини појава, што слободно што неслободно испољених Југославија. Штавише, после увида у бурну политичку хронику, може се рећи да су у Југославији често успешно биране само најрђавије и најнесрећније могућности које је нису водиле побољшавању и спасавању, него супротно правцу њеног погоршавања и упропаштавања. Са југословенског становишта свакако неразборито, али управо то се дешавало.

Историја је била немилосрдна према Југославији, али, што се пречесто заборавља, још и више према Србима и Србији у Југославији. У самеравању добитака и губитака које су Јужни Словени имали у Југославији, владају велика међунационалана противречења. У мрежи оптужних тумачења излази да су у Југославији сви били оштећени, понајвише српском кривицом. Превиђа се и заташкава да је шири југословенски оквир тим народима омогућио убрзану модернизацију, те развој и снажење, али и да су се управо Србија и српски народ, несебичним али и неразборитим подавањем пракси југословенства, занемаривали властите циљеве и интересе. Асиметрични југословенски положај и инфериорна улога подељене Србије и издељених Срба не само да се прећуткује него се ни не признаје.

Југославија је створена у склопу околности који пружао погодну прилику тежњи да буде створена. Победом у Великом рату та прилика је са српске стране искоришћена. Слободан Јовановић, без сумње изванредан зналац прилика стварања Југославије, сматра да су уз Србе и тзв. Југословени заслужни за стварање Југославије. „Они су осетили да се Хабзбуршка монархија приближује своме паду, и да се тим тренутком ваља користити за стварање заједничке државе Срба и Хрвата. Да је тај тренутак био пропуштен, ко зна да ли би се други икада дочекао.“²³

Уколико стварање Југославије није било генерална грешка, поставља се питање где је почињена конкретна грешка? Већина тумача сматра да је Србија пре стварања веће и сложеније државе требала да прецизно одреди границе српског простора. Да би то било ваљано учињено било је потребно у потпуности разјаснити начин уједињења у нову државу и њен будући облик. Око овог последњег међу пројугословенским политичарима била су сучељена монархистичка и републиканска, али и централистичка и унитаристичка, са децентралистичким и федералистичким становиштима.

Трасе уједињења нису биле исте. Историчар Владимир Ћоровић је указао да су Срби западно од Дрине и у Војводини 1918. хтели непосредно уједињење са Србијом а не посредно

²³ Јовановић Слободан, *Историја, политика, демократија*, глава „Југословенска мисао“, стр. 158, приредио Маринко Б. Вучинић, Catena mundi, Београд, 2018.

преко Загреба. „Пашић је одиста желео да се најпре изврши уједињење Срба и тачно обележи шта припада Србима, па да тој српској држави приступе и Хрвати и Словенци. Он није био противник уједињења, али је хтео да осигура српски посед.“²⁴

Супротно Јовановићу и Ћоровићу, међу ненаклоњеним тумачима југословенске прошлости формирано је становиште да је већ и стварање Југославије била начелна и непоправљива српска грешка после које се сваки покушај исправљања те почетне грешке испољавао као новопочињена грешка, и то продубљена и увећана.

Зато се као накнадни упит, и без претеране разраде, могу назначити хипотетичке и алтернативне историјске ситуације у којој Југославије на политичкој карти Балкана и Европе нема јер напросто није створена. Набрајајући више узрочних разлога, пустимо контрафактуалној машти на вољу па наведимо неке од тих околности и та стања;

1/ Југославија се ни од једног важног ратног актера на страни победника – а то су били Србија и савезници - није желела и хтела па стога није ни створена

Будући да је геополитички, државни и територијални вакуум немогућ, ма шта друго да је створено или обновљено, то не би била Југославија него нешто друкчије и неслично.²⁵ Можда неки тријалистички „скраћени“ једва одрживи јужнословенски сурогат, тек привидно самосталан или прикључен државама преосталим после пропасти Аустроугарске. Да су у околностима нестварања Југославије а у присуству Србије и настале, те државице би биле колоније и протекторати, будући да пре Југославије нису поседовале развојну основу и политички субјективитет. Да им Србија, посредством Југославије, то није омогућила, ко зна какав би била судбина тих народа, али и Србије и Срба;

2/ Југославија се од свих ослобођених Јужних Словена желела и хтела ради спасоносног преласка са поражене

24 Видети: Ћоровић Владимир, *Историја Срба*, трећи део, глава „Уједињење“, стр. 232, БИГЗ, Београд, 1989.

25 У скорашњем, од Уједињења 1918. помереном времену један савремени писац, Боро Рашуо је уочио једну могућност: „Можда је нечија идеја да Срби на средокраћи између Југославије и Србије, остану и без једног и без другог.“ Рашуо Боровој, *Чему више Југославија*, глава „Чему више Југославија“, стр. 52, Терсит, Београд, 1996.

на победничку ратну страну, али због српског победничког одбијања није настала

Претпоставка овог модуса је српско националистично деловање и неодустајање од српске националне идеологије, што би подразумевало неприхватање и непрелазка на остварање југословенске идеје и политичке заједнице. Будући да је Србија била међу државама победницима у Великом рату, логички је исправно становиште да је можда могла да употпуни сопствени етнонационални и државни простор до граница природне Србије. Али, пошто Србија, према свим доступним сведочанствима, није предузела разграничење и увећање сопствене националне државе, остала је недоумица да ли је њена политичка, војна, духовна и интелектуална елита то уопште намеравала и могла;

3/ Југославија се желела и хтела са српске победничке стране, али је због одбијања олобођене и претходно поражене јужнословенске стране њено формирање изостало

При овом становишту претпоставља се асиметрија српске жеље и хтења Југославије, али и превладавања јужнословенског одбијања стварања Југославије. Модус је једноставан: већ при стварању заједничке државе Срби хоће Југославију коју остали Јужни Словени неће. С обзиром на конкретну историјску ситуацију предочена асиметрија, међутим, није била реалистична јер воља представника ослобођених и претходно поражених јужнословенских фрагмената није геополитички уважавана. Отуда је, без обира на противљење стварању Југославије, политичким елитама Јужних Словена био потребан интервал проласка кроз створену Југославију зарад, како се показало, осамостаљења после напуштња Југославије и њеног растварања;

4/ Југославију су хтели Срби и остали Јужни Словени, али је у било каквом облику нису хтеле велике силе, па стога није ни створена

И ову могућност ваља имати на уму, нарочито с обзиром на тумачења која дају превагу спољашњим над унутрашњим чиниоцима стварања. При овој претпоставци истиче се супротан агенс који инхибира стварање жељене југословенске

политичке заједнице. Претпостављених разлога може бити више али је најприближнији подела и додела извансрпског јужнословенског простора суседним држава, или обнова неке веће средњеевропске државне творевине.

Хипотетчких алтернатива стварању Југославије на контрафактуалној основи било је очито више, али је отворено питање степена (не)вероватноће њихове остварљивости. Општа претпоставка у предоченим хипотезама је да и без Југославије и даље постоји Србија која има друкчији увећани облик, величину и снагу. Овакве хипотезе понекад чине плодну основу вајкања над пропуштеним шансама потпуног остварења српских националних и државних интереса без стварања Југославије. Зато се могу тумачити и као просрпске и нејугословенске.

5. Прекрупан југословенски залагај

Да ли је територијално и бројчано, а уз то и хетерогена велика Југославија била превелики мултинационални и територијални „залагај“ за изнурену и израђављену Србију? Није ли се унитарна Србија загрцнула порозном и некохерентном, сепаратоидном Југославијом? Српска идеја озбиљења политичке заједнице предвиђала је заснивање хомогене, конхерентне и конзистентне државне творевина у унитарном монархијском а не у федералном републиканском облику. У том погледу Србија није личила ни на будућу Аустрију ни на будућу Чехословачку. У складу са традицијом народних владара, међу Србима се 1918. није рачунало на Председника републике него на српског Краља у јужнословенској монархији. Јужнословенски републиканизам, федерализам и конфедерализам нису схватани као у оквирима побуда јужнословенске етнонационалне еманципације, него као антидржавна тежња сепарисања. При том је важно имати у виду да у приступу српском националном питању владајући српски кругови нису имали амбиције поправослављења и србизовања Хрвата или Словенаца, што се не може рећи за клерикалне кругове у политичким елитама тих народа. Они су управо такве амбиције имали!

Да ли је Србија могла слободно да изабере неку другу интегративну могућност која би била усклађена са њеним стварним ратним и поратним снагама уређења увећане државе, да не би изгубила и „оно што је достижно“? А да, опет, тај избор не буде клијентистички и обреновићевски, тобоже реалистични рефлекс десуверенизованог ослањања на Аустроугарску која је, као што је познато, и сама 1918. пропала. Или су у стварању Југославије ипак деловали и уважавани и српски геополитички интереси? Не српски интереси како се данас, после пропасти последње Југославије ти интереси са стране процењују и оцрњују, него српски интереси схваћени инхерентно, у тадашњем геополитичком склопу нерешеног српског питања на Балкану.

При том су идеолошки били замућени односи српске државне традиције централизма у унитарном облику спрам обласног федерализма коме су тежили други; конструктивног пијемонтистичког национализма спрам реконструктивног социјализма и комунизма; почетног и неразвијеног мултинационалног и мултиконфесионалног либерализма и изнуђеног ауторитаризма. Реактивним завођењем режима личне власти после 1919.²⁶ и доношењем Закона о заштити државе 1920; шестојануарском диктатуром 1929; и убиством краља Александра октобра 1934. Југославија је склизнула у вариране облике ауторитаризма од којих се све до трећег и последњег краја у првим годинама 21. века није опоравила.²⁷

Чињеница је да су многи припадници српских интелектуалних и духовних елита били уверени да је стварањем Југославије 1918. године најзад решено српско питање на Балкану. У томе су предњачили научници својски упрегнути у пројугословенску пропаганду српске владе при крају Великог

26 О дилемама око полтичке и правне природе извршне власти у Краљевини Југославији, видети: Антић Чедомир, *Српска историја*, Вукотић медија, глава „Лична влада или дикаттура“, стр. 258-262, Београд 2013.

27 О начинима владања и варијацијама пројугословенског апсолутизма краља Александра Карађорђевића, и председника Јосипа Борза Тита и Слободана Милошевића, пише Борисав Јовић. Видети његову књигу: *Како су Срби изгубили век. Трагична судбина Срба у заједничкој држави*, део „Методологија политичког апсолутизма“, стр. 145-173, и „Апсолутизам Слободана Милошевића“, стр. 193-196, Службени гласник, Београд, 2016. О томе, такође: Багаковић Душан, *Златна нит постојања*, *Satena mundi*, глава „Српство, југословенство и европско искуство“, поглавље „Повратак дисконтинуитету: узмицање и ентропија“, стр. 168, *Satena mundi*, Београд, 2018.

рата.²⁸ Тиме је, заправо, до скоро оправдавано узмицање од српских националних и државних приоритета. Југославија се у владајућим српским круговима указивала као укрупњена, наднационална, свакако скупна и збирна, а можда и саборна државна творевина.

Не може се рећи да поједини српски политичари и научници нису били свесни проблема са којима ће се успостављањем Југославије неизбежно суочити. Али и пре тога, у све изгледнијем исходу Великог рата развиле су се живе дебате око будућности велике државе која се у омаглицаима аустроугарског расула помањала на хоризонту балканске и европске историје. Уједно је изгледало да ништа више међу Јужним Словенима не може да буде проблематично, а опет, испостављало се да је скоро свако отворено питање проблематично и дилематично. Упадљиви су били проблеми одређења спољашњих граница; редоследа територијалних облика интеграција; облика владавине; начина уређења државе; система управног организовања области; начина представљања; формирања унутрашњих територијалних јединица и сл. Зато је корисно потсетити се неких тада маргиналних и алтернативних облика геополитичког и уставноправног промишљања, који нису уважени у периоду настанка Југославије. Понеки од подношених предлога не само да су били видовити него су имали и упозоравајући карактер.

Иако с почетка републиканац српски политичар Јован Томић је у делу *Југославија у емиграцији* се на стр. 60-61, како наводи Љубинка Трговчевић, залагао за постепено решавање српског питања по пажљиво одређеном редоследу: „Територијалне захтеве Србије по завршетку рата, зависно од његовог исхода, поделио је по систему концентричних кругова у чијем средишту је био минимум а на крају максимум. Основни захтев је био успостављање Србије, затим њено спајање са Црном Гором, на трећем месту је уједињење са Босном и Херцеговином, потом са Војводином, па са Хрватском, док би Словенија и Хрваска чиниле тамопон-зону према Италији, тако да би се тек на крају, када се стекну неопходни услови, остварило уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца.“²⁹

28 О томе: Трговчевић Љубинка, *Научници Србије и стварање Југославије, 1914-1920*, глава „Шта са научницима“, стр. 91-97, Народна књига – СКЗ, Београд, 1987.

29 Наведено дело: глава „Централистичка и монархистичка схватања“, стр. 253.

Јован Жујовић је, такође, сматрао да је уједињење преурањено и залагао се за поштовање неколико нужних фаза у стварању нове државе. 1/ Прва би омогућавала Србији да у року од десет година апсорбује области ослобођене Балканским ратовима на југу; 2/ друга да се уједине сви ослобођени Срби и, најзад; 3/ трећа, по обављеним претходним фазама не крају би следило уједињење са Хрватима и Словенцима. Као републиканац Жујовић је као моралну чињеницу уважавао реалност монархије у облику Велике Србије, а потом и извесне форме Балканске федерације.³⁰

Посебну групу међу српским научницима и дипломатама чинили су децентралисти, републиканци, федералисти и конфедералисти. Тако се, на пример, у једној од пропагандних публикација о Јужним Словенима Стојан Новаковић залагао за федеративно уређење нове државе у облику Велике Србије или, како је мислио још боље форме – конфедерације југословенских држава. Сличну мисао је прецизирао двојним саставом те државе чију прву јединицу би сачињавали проширена Србија, а другу Хрватска и Словенија. Пример за углед су му било Швајцарска и САД.³¹

Љуба Стојановић је као критичар унитаризма, по свему судећи, био најближи идеји југословенске федерације на подразумеваној основи државно уређеног капитализма, каква ће се остварити у каснијем и супротном федералном комунистичком облику. Он је, на име у једном писму Јовану Цвијићу из септембра 1918. указао на тешкоће сам којима би се суочила Србија уколико би се формирале само три савезне државе - Србија, Хрватска и Словенија – па је предлагао следеће федералне јединице: Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Далмација, Истра, Хрватска са Славонијом и Сремом, Бачка са Банатом. Уз то, предвиђао је и слободу и право на спајање, одвајање и преуређење сваке од ових јединица, и све то по узору на САД. А у одговору на Стојановићево писмо Цвијић је чак додао и име те државе јужнословенских „равноправних области“: U.S. of Jugoslavia.³²

30 Наведено дело, стр. 260-261.

31 Према наведеном делу, стр. 259.

32 Према наведеном делу, 262-263.

У удружењу под именом „Југославија“ у Паризу и Женеви деловали су федералисти међу којима је био и Милан Грол који се залагао за стварање југословенске федерације која би потом прерасла у ширу балканску федеацију. Грол је, заправо, предлагао неколико федералних форми: Дунавско-Балканску федерацију; Конфедерацију ослобођених народа Аустро-Угарске, и; Балканску федерацију у којој би уз Јужне Словене били и Бугари.³³

Ако се све то што је предочавано у виду предлога и противпредлога око конкретних боблика будуће државе има у виду, јесу ли онда пројугословенски оријентисани Срби из незнања са чиме се суочавају и у шта се упуштају, као „гуске у геополитичкој магли“ безмало читав 20. век радили против сопствених инетреса а за интересе других Јужних Словена? Док ми који после свега, тобоже опамећени и промудрени, све знамо, никако не радимо за друге него најзад и у свему само за себе? Да ли је тако? Колики степен зависности од великих сила је испољавао предјугословенски српски пројугословенски чинилац у Србији и на српском простору некада, а колики степен зависност испољава савремени српски чинилац у условима глобализма и глобализације, на окрњеном и умањеном српском простору данас? Могу ли се те две историјске ситуације упоредити и са каквим сазнајним исходом?

6. Јесу ли опамећени потомци мудрији и храбрији од предака?

Да ли смо тиме што смо се као наследници на историјској позорници обрели знатно касније, много паметнији и мудрији од наших предака? Грубо речено: да ли је наша политичка прошлост иако храбрија ипак непаметнија од наше политичке садашњости, или је пак реч о „мртвој трци“ две размакнуте епохе немудрог деловања? Да се, можда, у међувремену опале храбрости нисмо пропаметили? Да ли су наши преци, који су уз толике жртве стварали модерну Србију а потом саставили и Југославију, знали и умели мање од нас? Мање знали, јер им тако неуким није било познато шта ће да уследи по стварању Југославије. А ми, као да више знамо и умемо јер смо се

33 Према наведеном делу, стр. 269.

суочили са оним што је неизбежно уследило, па после свега што се издешавало, безразложно надмено, тумачимо њено насилно растављање и пропаст?

Шта то ми знамо што наши претци нису знали, осим ове наше постјугословенске садашњости која је за њих била незамислива будућност. Ми сада знамо да југословенска држава коју су они замислили и створили напослетку неће успети? Не у њиховом него у нашем времену! Они то нису могли да знају. Чији је онда то неуспех, наш или њихов? Или је њихова темељна заблуда и грешка о светлој перспективи југословенске заједнице узрок нашег неуспеха? Ако размишљамо у категоријама историјске кривике, онда су они - наши пројугословенски оријентисани претци - криви за наш неуспех одржања Југославије, чиме тај финални неуспех можда није само наш него и њихов?

Јесу ли наши претци ослободилачки заносно али непаметно хрлили ка већој и сложенијој држави, не схватајући да ће бити ослабљени и подељени Југославијом? Зашто су се као Србија пре јужнословенског ширења проширили на „нове области“ Старе Србије и Јужне Србије (Македоније), иако на тим древним српским прсторима Срби више нису били етничка већина? Разлоге знамо па се питамо само реторички. Јесу ли наши преци ослобађајући своје сународнике, друге народе и етнице, те територије, уједно увећавали простор несавладивих невоља? Је ли „велика“ Југославија била и велика заједничка воља, или само велика заједничка невоља?

Је ли Србија, као држава међу победницама у Великом рату могла, како данас неки мисле, да заузме хаотизовани јужнословенски простор, ослобађајући и селективно окупљајући само Србе, али не и остале Јужне Словене? Одакле међу српским елитама и Србима уопште пијемонтистичка брига за остале Јужне Словене? Да ли је то био етногенетски алтруизам, југоинтегралистички солидаризам, или нека врста великодржавне мегаломније? Све то наводи на недоумицу око односа реалних и утопијских димензија проблема уједињења у југословенску државу.

Аустрофилно оријентисани српски конзервативни политичар Јован Б. Јовановић је 1908. године исказао мишљење

да југословенски покрет међу Србима и Хрватима не само да није био наиван него да јер био веома опасан по историјску будућност Србије и српског народа: „...идеја о остварењу југословенске државе долази не само у област неостварљивих снова него је и директно штетна и опасна по Србију. Под претпоставком да је југословенска идеја и остварљива, питање је, да ли би је ми нашом снагом могли извести... Мала Србија, међу тим, хоће да води борбу на свим фронтovima, и према Бугарској и у Македонији и према Аустро-Угарској. Ово и најобичнија памет увиђа да је ван наше снаге, и да се оваквим експонирањем, долази у опасност да се изгуби и оно што је достижно.“³⁴

Залажући се поштовање духа и слова Крфске декларације угледни српски политичар Лазар Марковић у делу *О организацији наше будуће државе*, на стр. 45, подвукао да се Југослвија не гради на новим темељима него око Србије чија Народна скупштина је овластила Владу да „ради на ослобођењу“ а „није јој дала овлашћења да се унапред одриче државне и међународне егзистенције Србијине.“³⁵

Постојала су, дакле, мишљења да би све било много боље, да не би било националних и међунационалних проблема, у случају да Југославија никада није створена. Авај, Југославија је 1918. створена, затим оружаним путем самоодбрамбено обнављана и потом деценијама одржавана. А када је већ створена, па се чак једно време испољавала као отпорна и јака, на истој матрици се тврди да је добро што је постала неотпорна и слаба и најзад пропала. Јер, мисли се тако, када више нема Југославије више нема нити ће бити невоља које је она изазивала. Међусобне размирице решаваће се између независних јужнословенских држава. Да ли је баш тако? Како се сагласити око граница и величина тих држава? Око распореда становништва? Око ресурса? Око спољополитичких оријентација? Око војних савеза и савезништава? Лако, тешко, или никакако?

34 Видети: Јовановић Б. Јован, „Југословенски покрет“, стр. 212-213, у *Српски конзервативци 1878-1914*, приредио Бошко Мијатовић, *Catena mundi*, Београд, 2017.

35 Према: Трговчевић Љубинка, *Научници Србије и стварање Југославије, 1914-1920*, глава „Централистичка и монархистичка схватња“, стр. 253, Народна књига – СКЗ, Београд, 1987.

Уместо закључка: заслужне кривице

Упитајмо се поново, мада слутимо и знамо да знамо: зашто у нашим очима наши „наивни“ преци нису уместо Југославије одмах створили проширену, увећану, потпуну, природну, велику, како год је назвали - српску државу? Смаграмо ли, да ли смо убеђени да је проширена Србија, са тадашњих становишта српских националних и државних интереса, била оправданија од стварања Југославије? Које су зле силе наше претке у националним прегнућима спречиле и осујетиле? Да ли су лимитирајуће и инхибирајуће силе биле међу Србима, или изван њих и против њих? Да ли је уопште било разложних предлога и разумних понуда да се увећа и употпуни српска национална држава? Да ли је наше данашње вајкање било и њихово негдашње вајкање? Кома је таква држава предлагана, каква и колика? Да је створена где би јој биле границе и ко би све био у њој? Како се великосрпска идеја преобразила у прекршајни геополитички баук „Велике Србије“?

О томе историчар Василије Крестић исписује следеће редове: „Створена и однегована у Аустро-Угарској, фама о ‘великој Србији’ је и после пропасти монархије 1918. године, у првој и другој Југославији (1918-1941, 1941-1991) служила, као што и данас служи, за компромитовање и паралисање свих српских планова и акција. Исто онако како су Будимпешта бауком о ‘великој Србији’ желели да остваре своје политичке и државне циљеве, а онемогуће српске - тако су у оквирима прве и друге Југославије чинили Хрвати и Словенци, подстицани и помагани од Коминтерне и Комунистичке партије, односно Савеза комуниста Југославије.³⁶

Зашто је Велика Србија била непожељна а Велика Југославија европски пожељна? Јесу ли Срби уопште могли да створе већу српску државу мимо и изван Југославије, и у ком часу? Да ли је икоме њена потреба била на уму? О томе још увек није све речено, јер у имагинативном и хипотетичком мишљењу све ни не може да буде речено.³⁷ Овако, није

36 Видети: Крестић Василије, „О интеграцији и дезинтеграцији српског народа“, стр. 48, у *Српско питање данас. Други конгрес српских интелектуалаца*, Београд, 1994.

37 О томе, видети контрафактуални сценарио: Antić Čedomir, deo „Velika Srbija“, глава „Да је 1918. stvorena ujedinjena srpska država“, стр. 87-91, и Marković J. Predrag, „Srbija do Karlobaga ili bar do rta Ploče“, стр. 91-94, у Marković J. Predrag, Antić Čedomir, *Alternativna istorija Srbije*,

створена потпуна Србија него прва потпуна Југославија која је напослетку такође потпуно пропала.

Историчар Владимир Умељић сматра: „да је ‘великосрпска’ идеја првобитно дакле социјално и државно организовање свих Срба под једним, сопственим кровом, својевремено (у време свог рађања) била зараво опште правило, јер је иста та идеја била својствена свим европским народима.“ Уз то, аутор је уверен да је великосрпска идеја у другој половини 19. века, у етничком историјском, културолошком и језичком погледу била идентична идејама других народа у Европи. У закључку Умељић је уверен: „да је само у једном историјском тренутку њено остваривање било реална опција (После Првог светског рата 1918.)“³⁸

Ако је српска предводничка елита тако непромишљено хрлила у међунационалну интеграцију југословенске државе, зашто ми поучени њиховом грешком, још увек не вршимо приоритетну међусрпску националну интеграцију коју су наши преци пропустили? Не усуђујемо иако хоћемо, или смо одважни јер се усуђујемо да нећемо?! Личимо ли на претке, када попут њих које кудимо, хрлимо у наднационалну и наддржавну интеграцију под називом Европска уније? Претке кудимо шти су ушли у Југославију коју су створили, а себи не пребацујемо што желимо да уђемо у Унију у чијем стварању нисмо учествовали; ону Унију која је допринела југословенској сецесији и у њој учествовала! Да би с истим деструктивним послом наставила агресијом 1999. и потоњом окупацијом Косова и Метохије!

Наослетку, има ли грешака у предачком и потомачком избору интеграционог редоследа? Ако их има, чије су грешке у корацима и споплитања већа: наших предака који су правили и направили Југославију, или нас за чијих живота је Југославија насилно разложена а српски простор остао растрзан, неповезан и нејединствено обликован? На шта разум указује? Или су историјске ситуације на почетку и крају прошлог века толико различите да су, заправо, неупоредиве, јер су за стварање

Nedeljnik, Beograd, 2016.

38 Видети: Умељић Владимир, *Балкански гамбити Ватикана*, поглавље „‘великосрпски баук’, покаатоличавање Срба западно од Дрине у другој половини 19. века“, стр. 125, *Catena mundi*, Београд, 2018.

Југославије криви они, а за растварање Југославије нисмо криви ми, него неко други. Ко је био крив онда, а ко је и за шта крив сада?

Литература

Антић Чедомир, *Српска историја*, Вукотић медија, Београд 2013.

Бакић Јово, *Југославија: разарање и његови тумачи*, Службени гласник, Београд, 2011.

Батаковић Душан, *Златна нит постојања. Студије, интервјуи, беседе*, приредио Срђан

Di Graciја Brađo, *Zašto je NATO bombardovao Srbiju 1999?* Albatros plus, Београд, 2017.

Јовановић Б. Јован, „Југословенски покрет“, у *Српски конзервативци 1878-1914*, приредио Бошко Мијатовић, Catena mundi, Београд, 2017.

Јовановић Слободан, *Историја, политика, демократија*, приредио Маринко Б. Вучинић, Catena mundi, Београд, 2018.

Јовић Борислав, *Како су Срби изгубили век. Трагична судбина Срба у заједничкој држави*,

Кнежевић Милош, *Парадигма распада. Разлагање државе у огледалу узрочности*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

Кнежевић Милош, „Разумевање у паноптикуму Великог рата – осврт на тумачење ратне прошлости Србије у историјском и политичком искуству“, зборник *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, уредници Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, Институт за политичке студије, Београд, 2015.

Крестић Василије, „О интеграцији и дезинтеграцији српског народа“, у *Српско питање данас. Други конгрес српских интелектуалаца*, Београд, 1994.

Mamula Branko, *Slučaj Jugoslavije*, Dan graf i Plus, Beograd, 2014.

Marković J. Predrag, Antić Čedomir, *Alternativna istorija Srbije*, Nedeljnik, Beograd, 2016.

Milosavljević Olivera, „Ideologija ili Jugoslavija“, str. 334, *Stvaranje i razaranje Jugoslavije*, Društvo za istinu o antifašističkoj i narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji, Beograd, 1996.

Oro Svetozar, „O ulozi spoljnjeg i unutrašnjeg faktora u razbijanju SFRJ“, u *Stvaranje i razaranje Jugoslavije*, Društvo za istinu o antifašističkoj i narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji, Beograd, 1996.

Рашуо Боривој, *Чему више Југославија*, Терсит, Београд, 1996.

Stojanović Svetozar, *Propast komunizma i razbijanje Jugoslavije*, „Filip Višnjić“, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1995.

Стругар Владо, *Југославија на стрмини Европе*, Просвета, Београд, 2014.

Трговчевић Љубинка, *Научници Србије и стварање Југославије, 1914-1920*, Народна књига – СКЗ, Београд, 1987.

Умељић Владимир, *Балкански гамбити Ватикана*, Catena mundi, Београд, 2018.

Црњански Милош, *О национализму и српском становишту*, приредио Бошко Обрадовић, Catena mundi, Београд, 2014.

Поровић Владимир, *Историја Срба*, трећи део, БИГЗ, Београд, 1989.

Milos Knezevic

SERBIAN/YUGOSLAV STATE-MAKING AND STATE-BREAKING DILEMMA

– A heavenly ideal and Yugoslavia on the foundation of an unsuccessful community –

Summary: in this paper author analyzed what was and what was not Yugoslavia as a state. In the starting point of the analysis the author defined Yugoslav chronotopes that point special-temporal continuities and discontinuities in the course of existence of Yugoslav state. Within the analysis of the phenomenon of Yugoslavia the author focused on directions and directives of political and statehood actions which were defined as teleologies Taking into consideration historical phases and ages, the author distinguished three teleologies: pre-Yugoslav, Yugoslav and post-Yugoslav ones. Taking into consideration the flow of time, contemporary comprehension and interpretation of the phenomenon of Yugoslavia is posterior and post-Yugoslav one. Yugoslavia used to emerge and disappear during the course of the time and therefore it is necessary to precisely interpret each of the Yugoslav historical forms. In line with this standpoint, it is necessary to interpret the establishment of first Yugoslav state, because the understanding of it helps understanding of later destruction, reconstruction and deconstruction. While analysing external and internal dimension of disintegration of Yugoslavia, the author presented interpretative paradigms of breaking, disintegration and multi-causal violent destabilization of the state in his approaches to the subject of research.

Within a careful elaboration of the phenomenon of Yugoslavia from the point of post-Yugoslav situation, in Serbs' point of view on perspectives and scopes of such analysis there has emerged a dilemma whether the state establishment and renewal of the state establishment had been proper and necessary decisions or wrong ones. Such dilemma has been reflected in the circumstances of final impossibility for Serbia and Serbian people to strengthen and preserve Yugoslav integrative frame. Therefore there comes a question whether descendants have become wiser and cleverer

from their ancestors who had established, renewed and reorganized Yugoslavia following the end of three wars. Weren't such moves their mistake after all?

This becomes natural to ask oneself considering the fact that some of the ancestors' dilemmas in former historical circumstances of world wars have re-emerged in the contemporary globalizing age. There have emerged the dilemmas on the character, quality, time order and perspectives of national and state integrations in contemporary Europe. The ancestors had the dilemmas before the establishment of a joint state when Serbia was integrated into a South Slav Yugoslavia and nowadays there is a dilemma regarding the integration of post-Yugoslav Serbia into the European Union in some vague circumstances before re-integration of Kosovo and Metohija into Serbia and the establishment of a wider Serbian national and state association.

In final part of the paper the author summarized his stand-points regarding understanding and interpretation of Yugoslavia as the merit-state which the Serbs gave as the present to the South Slavic peoples which had not had their own state before that, and also understanding and interpreting Yugoslavia with sporadic feeling of guilt due to the Serbs having been prevented to understand, fulfil and preserve Serbian national and state interests in Yugoslavias while they existed and after they disintegrated, within a whole Serbian territory.

Keywords: Serbia, Serbian lands, Serbianhood, Serbian idea, Yugoslavia, Yugoslavism, Balkan, state establishment, violent disintegration, post-Yugoslav situation.

* Овај рад је примљен 2. априла 2019. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 30. априла 2019. године.